

Μιχάλης Ψημίτης

Τμήμα Κοινωνιολογίας

Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Κριτική της Μαρξιστικής Κριτικής στην Αλληλέγγυα Οικονομία

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η αλληλέγγυα ή συνεργατική οικονομία έχει ήδη διανύσει μια μακρά περίοδο δοκιμών και εφαρμογών των μορφών με τις οποίες εμφανίζεται στις σύγχρονες κοινωνίες. Η αλληλέγγυα οικονομία (ΑΟ) έχει δημιουργήσει μια συμπαγή παράδοση εναλλακτικών οικονομικών και κοινωνικών πρακτικών, ειδικότερα: (α) στις λεγόμενες ‘αναπτυσσόμενες χώρες’, (β) σε κοινωνίες που έχουν τρωθεί περισσότερο από άλλες από την κρίση χρέους και έχουν τεθεί σε πολιτικο-οικονομική επιτροπεία και (γ) σε συγκεκριμένες περιοχές αναπτυγμένων οικονομιών με μεγάλους θύλακες ανεργίας και φτώχειας.

Ακριβώς, όμως, επειδή εφαρμόζει εναλλακτικές ως προς τα πρότυπα της επίσημης αγοράς πρακτικές, η ΑΟ δέχεται συχνά κριτικές ‘από τα αριστερά’, δηλαδή από δογματικά ιδεολογικοποιημένες εκδοχές αντικαπιταλισμού που την κατηγορούν για ‘αποπολιτικοποίηση του αγώνα’ κοκ. Το άρθρο αυτό στοχεύει να προσεγγίσει κριτικά μια συγκεκριμένη τέτοια δέσμη κριτικών στην ΑΟ που προέρχονται από την ορθόδοξη μαρξιστική θεωρία. Συγκεκριμένα, θα προσεγγιστούν με κριτικό τρόπο ορισμένα από τα σημεία της κριτικής που απευθύνει στην ΑΟ μια ‘οικονομίστικη’ εκδοχή της μαρξιστικής οπτικής και σχετίζονται κυρίως με την καπιταλιστική ‘υπαγωγή’ της ΑΟ, την αρνητική της λειτουργία έναντι της ανάπτυξης και τη δημιουργία ενός κοινοτισμού που καλλιεργεί τον ατομικισμό στις κοινωνικές σχέσεις.

Το άρθρο διαρθρώνεται ως εξής. Κατ’ αρχάς, αναλύεται η οπτική της ‘παγκοσμιοποίησης από τα κάτω’, σε μια προσπάθεια να αναδειχθεί ότι τοπικές κοινότητες και γεωγραφικά εντοπισμένες συλλογικές προσπάθειες απελευθέρωσης από τα δεσμά της αγοράς διαμορφώνουν ένα πλαίσιο παρέμβασης που δεν

αντιστέκεται μόνο στην ‘παγκοσμιοποίηση από τα πάνω’, αλλά διαμορφώνει επίσης ένα εν τοις πράγμασι συγκροτημένο σχέδιο διεθνοποίησης των εναλλακτικών οικονομικών και κοινωνικών πρακτικών. Έπειτα, γίνεται μια αδρή περιγραφή της ΑΟ, με στόχο να αναδειχθούν οι βασικές παράμετροι που προσδιορίζουν την εμφάνιση και τη μορφή της συλλογικής δράσης και τον τύπο της κοινωνικής σχέσης που χαρακτηρίζουν την ΑΟ. Στη συνέχεια, το άρθρο πραγματεύεται το βασικό του κομμάτι, δηλαδή την κριτική που ασκεί η ορθόδοξη μαρξιστική προσέγγιση στην ΑΟ και την κριτική που μπορεί να ασκηθεί απέναντι σε αυτή την κριτική με τα δεδομένα των πρόσφατων εμπειρικών και θεωρητικών εξελίξεων στα πεδία των κοινωνικών επιστημών. Τέλος, αξιοποιείται η μαρξιστικής προέλευσης θεωρητική σύλληψη του ‘οικονομικο-κοινωνικού σχηματισμού’ ως εργαλείου που μας επιτρέπει να προσεγγίσουμε την ΑΟ, αλλά και την ευρύτερη οικονομική και κοινωνική πραγματικότητα, με πιο σύνθετο και θεωρητικά παραγωγικό τρόπο απ’ ό,τι άλλες πιο μονοδιάστατες έννοιες, όπως, για παράδειγμα, ο ‘τρόπος παραγωγής’.

Πριν προχωρήσουμε όμως, είναι απαραίτητες δύο διευκρινίσεις. Κατ’ αρχάς, χρειάζεται να σημειώσουμε ότι σε αυτό το άρθρο ο όρος «αλληλέγγυα ή συνεργατική οικονομία» επιλέγεται να χρησιμοποιηθεί σε εννοιολογική αντίθεση με την έννοια «κοινωνική οικονομία». Με άλλα λόγια, θέση εκκίνησης αυτού του άρθρου είναι ότι όχι μόνο η ‘αλληλέγγυα’ και η ‘κοινωνική’ οικονομία είναι δύο έννοιες διαφορετικές, αλλά επιπλέον αναφέρονται, όπως ανέλυσα σε προηγούμενες εργασίες μου (Ψημίτης 2014, Ψημίτης 2015, Psimitis 2016) σε αντιθετικά και συγκρουόμενα κοινωνικά σχέδια απάντησης στην κρίση και στον κοινωνικό αποκλεισμό. Συγκεκριμένα, ως «κοινωνική οικονομία» νοούνται εγχειρήματα οικονομικής φύσης ‘με κοινωνικό πρόσωπο’, δηλαδή πρωτοβουλίες ιδιωτικού χαρακτήρα που αποσκοπούν σε έναν συνδυασμό οικονομικής αποτελεσματικότητας και ταυτόχρονης εισαγωγής κοινωνικών ‘αρετών’ στην οικονομική δραστηριότητα. Το αξιακό βάρος της «κοινωνικής οικονομίας» περιορίζεται σε μια ρητορική αποχής από εκείνες τις καπιταλιστικά επιθετικές στρατηγικές οικονομικής πρακτικής που εκμεταλλεύονται άγρια την εργασία και καταστρέφουν τους φυσικούς πόρους. Εντασσόμενη στη λογική του «τρίτου τομέα», αποτελείται από «κοινωνικές επιχειρήσεις» οι οποίες οφείλουν, όπως και κάθε άλλη επιχείρηση, να είναι παραγωγικές, ανταγωνιστικές, ευέλικτες, καινοτόμες και οικονομικά βιώσιμες και, υπό το πρίσμα αυτό, συμβάλλουν στη λογική της καπιταλιστικής ολοκλήρωσης της αγοράς. Αυτές οι επιχειρήσεις

συνδυάζουν συχνά εργασία στην επιχείρηση με ‘εθελοντική δράση’ και αναπτύσσουν πολιτικές απασχόλησης που δεν αίρουν επί της ουσίας τον κοινωνικό αποκλεισμό, επειδή συνδυάζουν ευελιξία, προσωρινότητα και έλλειψη συνδικαλιστικής προστασίας. Αντιθέτως, η αλληλέγγυα οικονομία, εμφανίζει εντελώς διαφορετικά χαρακτηριστικά. Συνδυάζει ήπιες διευθετήσεις στην οικονομία με υψηλής ποιότητας ανθρώπινους δεσμούς στην κοινότητα. Στην ουσία, διεκδικεί την επανενσωμάτωση των οικονομικών δραστηριοτήτων στο πλαίσιο των κοινωνικών σχέσεων και στοχεύσεων με βάση τις αρχές της αμοιβαιότητας, της αναδιανομής και της κοινοτικής υποχρέωσης (Πολάνυι 2001). Έτσι, η ΑΟ δημιουργεί συλλογικότητες οι οποίες συγκρούονται με τη λογική της καπιταλιστικής ολοκλήρωσης της αγοράς.

Η δεύτερη διευκρίνιση αφορά την πηγή της κριτικής στη μαρξιστική κριτική της ΑΟ. Η κριτική που ασκείται εδώ έναντι της ορθόδοξης μαρξιστικής προσέγγισης του φαινομένου της ΑΟ εκκινεί και αυτή εν πολλοίς από προβληματισμούς και θεωρητικοποιήσεις μαρξιστικής προέλευσης. Για την ακρίβεια, πρόκειται για μια κριτική που ανασυγκροτεί μια μαρξιστικο-οικολογικο-φεμινιστική ματιά στην ΑΟ, επομένως ανασυγκροτεί, διαμέσου του γράφοντος, τα αντίστοιχα επιχειρήματα εναντίον της ορθόδοξης μαρξιστικής κριτικής στην ΑΟ. Πράγματι, στην παραγωγή και υποστήριξη πρακτικών αλληλέγγυας οικονομίας έχει εκ των πραγμάτων αναπτυχθεί ένας διάλογος μεταξύ μαρξιστών οικονομολόγων (Stephen Resnick, Richard Wolff, Tiziano Bagarolo κ.ά), αριστερών φεμινιστριών οικονομολόγων (Julie Nelson και Devaki Jain, Julie Matthaei), αριστερής οικολογίας (Σερζ Λατούς), φεμινιστικής κριτικής θεωρίας (Silvia Federici, Alisa Del Re, George Caffentzis κ.ά), αυτόνομων μαρξιστών Antonio (Negri, Michael Hardt, Harry Cleaver, John Holloway), θεωρητικών των ‘κοινών’ (Massimo De Angelis), της οικονομικής γεωγραφίας (π.χ. Gibson-Graham) και του ‘οικοφεμινισμού’ (Carol Merchant, Judith Plant, Maria Mies, Vandana Shiva). Ως αποτέλεσμα αυτού του διαλόγου, η ΑΟ ορίζεται από πολλούς και πολλές ως μια «μαρξιστική-αντιρατσιστική-φεμινιστική οικονομία»! (βλ. χαρακτηριστικά, Matthaei 1996).

ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ ΑΠΟ ΤΑ ΚΑΤΩ

Είναι γνωστή η ρητορική της παγκοσμιοποίησης ως μιας διαδικασίας που συντελείται ‘από τα πάνω’, δηλαδή, εμφανίζεται ως μια μακροδομική σύλληψη μιας ‘παγκόσμιας

ενοποίησης' που εγκαθιστά έναν παντοδύναμο κοσμοπολιτισμό και αποδομεί τις εθνικές και τοπικές πραγματικότητες, εγκλωβίζοντάς τες σε έναν απλό ρόλο προσαρμογής σε παγκόσμιες εξελίξεις. Από αυτή τη ρητορική μας ενδιαφέρει εδώ περισσότερο η αρχή του 'απεντοπισμού', δηλαδή ο ισχυρισμός ότι η παγκοσμιοποίηση δημιουργεί μια πανίσχυρη παγκόσμια κοινωνική συσχέτιση που συνδέει διακριτές τοπικότητες με τρόπο ώστε οι τοπικές εξελίξεις να διαμορφώνονται ουσιαστικά από δράσεις που εκτυλίσσονται σε μακρινά μέρη του πλανήτη. Υπό το πρίσμα αυτό, οι τοπικές κοινότητες καθίστανται απλώς εντοπισμένες αντανάκλασεις παγκόσμιων και αποστασιοποιημένων σχέσεων (Ψημίτης 2017).

Η παγκοσμιοποίηση, ωστόσο, είναι επίσης μια διαδικασία 'από τα κάτω', με άλλα λόγια περιλαμβάνει σχέδια, ιδέες και πρακτικές που αναφέρονται σε δυνατότητες μετασχηματισμού τις οποίες κατέχουν δρώντες 'από τα κάτω', δηλαδή το κράτος αλλά και οι τοπικές κοινότητες και οι γεωγραφικά εντοπισμένες συλλογικές προσπάθειες απελευθέρωσης από τα δεσμά της αγοράς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιων δυνατοτήτων είναι το τεράστιο, συνεχές και άστατο κύμα παγκόσμιας μετανάστευσης τα τελευταία χρόνια, καθώς και οι υπερεθνικές κοινότητες που δημιουργούνται τις τελευταίες δεκαετίες στις χώρες υποδοχής και που συνδέουν τα μέλη τους τόσο με τους πληθυσμούς των χωρών προορισμού όσο και με τις χώρες προέλευσης. Άλλο παράδειγμα, επίσης, είναι οι νέοι συλλογικοί δρώντες που εμφανίζονται υπό τη μορφή αλληλέγγυων συλλογικών δράσεων, κοινωνικών κινημάτων βάσης και δικτύων υπέρ των δικαιωμάτων, κατά της κλιματικής αλλαγής και της οικονομικής ανασφάλειας και υπέρ των εναλλακτικών μορφών ενέργειας. Τέτοια 'κινήματα βάσης' τείνουν να αυτονομούνται από τις κρατικές δομές και να αναπτύσσουν μια γεωγραφικά εντοπισμένη αντίσταση απέναντι στην παγκοσμιοποίηση και στις τοπικές επιπτώσεις της. Αντιπροσωπεύουν δηλαδή συλλογικές δράσεις που ριζώνουν βαθιά στον τοπικό χώρο, κινούνται στη μικρή κλίμακα οικονομίας και πολιτικής και επιλέγουν την εντοπισμένη σύγκρουση με τις δυνάμεις και τις επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης.

Τα κινήματα που υποστηρίζουν κοινωνικές και διαπροσωπικές σχέσεις οι οποίες συνάδουν με την τοπική βιώσιμη παραγωγή αναπτύσσουν με τον δικό τους ιδιαίτερο τρόπο κατευθυντήριες αρχές, δομές οργάνωσης, ρεπερτόρια δράσης, αλλά και βιώσιμες τεχνολογίες σχετικές με γεωργία, ενέργεια, διαχείριση των αποβλήτων, εκπαίδευση, υπηρεσίες φροντίδας και πολιτική ζωή (Starr & Adams 2003: 27).

Συνιστούν, ουσιαστικά, τον ‘ τρίτο πόλο ’ της ‘ αντιπαγκοσμιοποίησης, δηλαδή τον πόλο της ‘ επανατοπικοποίησης ’ δίπλα στους πόλους της ‘ δημοκρατικής παγκοσμιοποίησης ’ και της ‘ ριζοσπαστικής μεταρρύθμισης ’ (στο ίδιο: 19-20), ενώ σε επίπεδο αρχών επηρεάζονται άμεσα από τις παραδόσεις του αγκραρισμού στις ‘ αναπτυσσόμενες χώρες ’ και από τα αναρχικά κινήματα και τα αυτονομιστικά κινήματα, καθώς και τον σύγχρονο φεμινισμό.

Τώρα, για να συνδεθούμε με το βασικό κομμάτι αυτού του άρθρου, στο πεδίο της οικονομικής ανάλυσης αυτά τα κινήματα δεν διατηρούν μια δημιουργική σχέση με τον μαρξισμό. Η οικονομική τους ανάλυση σε παγκόσμια κλίμακα εντάσσεται σε θεωρητικούς συλλογισμούς που καθιστούν προβληματικό τον όρο « ανάπτυξη » και βασίζονται κυρίως στις έννοιες « οικονομία των αναγκών », « εξάρτηση » και « αποικιοκρατία ». Στο πλαίσιο αυτό, αποκτούν μεγαλύτερη ευελιξία ανάλυσης, αλλά και διεισδυτικότητας στα διαφορετικά κοινωνικά στρώματα στα οποία απευθύνονται (στο ίδιο: 36). Απώτερος στόχος τους είναι να οικοδομήσουν σε τοπική κλίμακα καθημερινές βιωματικές πρακτικές που να είναι εναλλακτικές ως προς τον τρόπο ζωής που προωθεί η παγκοσμιοποίηση. Κατά τούτο, αναπτύσσουν συλλογικές αντιστάσεις έναντι της παγκοσμιοποίησης και υπερασπίζονται έναν κοινοτικό τρόπο ζωής με συλλογική αλληλεγγύη και θεσμούς αυτοκυβέρνησης. Τέτοιες μορφές αντίστασης συνήθως εμφανίζονται ως παραγωγικές κοινότητες, κινήματα αναδιανομής της γης, αγροτικοί συνεταιρισμοί βάσης, κολεκτίβες εργασίας, αυτοδιαχειριζόμενοι εκδοτικοί συνεταιρισμοί, κοινωνικά κέντρα, μορφές αλληλέγγυας οικονομίας, κοινοβιακά αγροκτήματα, πειρατικοί ραδιοφωνικοί σταθμοί, πειράματα εργατικής αυτοδιαχείρισης κ.ο.κ. Σε ό,τι αφορά τη σύγχρονη φάση ανάπτυξής της, η ΑΟ τη Λατινική Αμερική αναπτύσσεται εντυπωσιακά τη δεκαετία του 1990 ως αντίδραση στην οικονομική και κοινωνική καταστροφή που επιφέρει ο νεοφιλελευθερισμός και στις διαδικασίες προλεταριοποίησης των αγροτών, ενώ στη Βόρεια Αμερική, στον Καναδά και στην Ευρώπη αναπτύσσεται κυρίως από τη δεκαετία του 2000 (Matthaei 2015).

Παρά τις πολιτικές και πολιτισμικές διαφορές που είναι λογικό να εμφανίζουν, τα τοπικά κινήματα βάσης συμφωνούν ότι ο καπιταλιστικός εκσυγχρονισμός οδηγεί αναπόφευκτα στην εντατική εκμετάλλευση των ανθρώπων και της φύσης, στην καθυπόταξη των τοπικών κοινωνιών σε απρόσωπες διαδικασίες απόσπασης κέρδους και στην πλήρη εξάρτησή τους από δυνάμεις ξένες ως προς τις

ανάγκες των τοπικών πληθυσμών. Επομένως, επιλέγουν ποικίλες μορφές τοπικής αντίστασης σε παγκόσμιες δυνάμεις, με στόχο να επιτύχουν μια εναλλακτική ανάπτυξη εστιασμένη στην αξιοποίηση της τοπικής γνώσης, στην αποεμπορευματοποίηση των κοινωνικών σχέσεων και στη δημιουργία ‘απελευθερωμένων από τον καπιταλισμό ζωνών’ στις οποίες μπορούν ελεύθερα και αδιαμεσολάβητα να παράγονται και να κυκλοφορούν προϊόντα, υπηρεσίες, ιδέες και γνώσεις.

ΑΔΡΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΑΟ

Τα τρία βασικά χαρακτηριστικά της ΑΟ είναι η προεικόνιση, η εδαφικοποίηση και η κοινοτικοποίηση.

ΠΡΟΕΙΚΟΝΙΣΗ

Τα εγχειρήματα της ΑΟ τοποθετούν τη δράση πριν από την ιδεολογία και επιζητούν έναν ριζικό και από τα κάτω μετασχηματισμό της καθημερινότητας (Starr & Adams ό.π.: 29). Υπό την έννοια αυτή, αποπειρώνται με παραδειγματικό τρόπο να προεικονίσουν την κοινωνική συμβίωση του μέλλοντος μέσα από τις μορφές οικονομικής παραγωγής, πολιτικής απόφασης και κοινωνικής συμβίωσης του παρόντος. Η έννοια της προεικόνισης είναι καθαρά περιγραφική, δηλαδή αναφέρεται σε ένα σύνολο καθημερινών πρακτικών που απορρέουν από τη συλλογική δέσμευση ότι το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα της δράσης δεν είναι ένας στόχος στρατηγικά τοποθετημένος στο μέλλον, αλλά είναι επιτελεστικά παρόν μέσα στην ίδια τη δράση τη στιγμή ακριβώς που αυτή λαμβάνει χώρα. Κατά τούτο, η δράση και το αποτέλεσμα είναι αζεχώριστα, δεν συγκροτούν σχέση αιτίου και αιτιατού ή αφετηρίας και προορισμού. Ενώ, δηλαδή, γνωρίζουμε ότι στην παραδοσιακή θεωρία των κινημάτων η δράση είναι ‘στρατηγικού τύπου’ δεδομένο και το αποτέλεσμα έρχεται ως δυνητική έκβαση μιας συγκροτημένης προσπάθειας που χρησιμοποιεί με τον πιο στρατηγικό παραγωγικό τρόπο τα διαθέσιμα μέσα για την επίτευξη του σκοπού, στην περίπτωση της ΑΟ τα πράγματα είναι εντελώς διαφορετικά. Πράγματι, σε πλήρη αντιδιαστολή με τη στρατηγικού τύπου δράση, τα προεικονιστικά εγχειρήματα της ΑΟ αποσπών τον επιδιωκόμενο σκοπό από το μακρινό βάθος ενός αβέβαιου και ασαφούς μέλλοντος και τον καθιστούν οργανικό κομμάτι της

καθημερινής συλλογικής προσπάθειας. Με αυτό τον τρόπο, ψήγματα του μέλλοντος παύουν να αποτελούν πια ‘απώτερους στόχους’ και μεταφέρονται στο παρόν μας. Τέτοια ψήγματα είναι οι μορφές οργάνωσης, οι τρόποι απόφασης, οι ποιότητες κοινωνικών δεσμών και το είδος της καθημερινής συμβίωσης.

Τα κινηματικά εγχειρήματα ΑΟ προεικονίζουν σε μικρή και διαχειρίσιμη τοπική κλίμακα εκτεταμένες συλλογικές μεταβολές (Haenfler et al 2012) που στο σύνολό τους συγκροτούν ένα συνολικό εναλλακτικό σχέδιο απέναντι στον καπιταλισμό και στην παγκοσμιοποίηση. Οικοδομούν τρόπους αντίστασης αλλά και τρόπους ζωής μέσα από τις ίδιες πρακτικές της καθημερινότητας. Δηλαδή, στο μέτρο που η ριζοσπαστική επιλογή της αντίστασης συνιστά επιλογή τρόπου ζωής και αντίστροφα, η αντίσταση και η ζωή γίνονται οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος, τα υποκείμενα ζουν την καθημερινότητα διαμέσου της αντίστασης στον καπιταλισμό και αντιστέκονται στον καπιταλισμό ζώντας την καθημερινότητά τους. Αυτός είναι ο λόγος που δίνουν προτεραιότητα στην αυτονομία και δεν εστιάζουν στο κράτος για να διατυπώσουν αιτήματα ή να διεκδικήσουν μεταρρυθμίσεις. Το ‘το κάνουμε μόνοι μας’ εδώ σημαίνει πειραματισμούς και αυτο-εκπαίδευση σε κοινότητες τοπικά θεμελιωμένες. Συνήθως, τα άτομα που συμμετέχουν στην ΑΟ βιώνουν την καθημερινότητα εξασκούμενοι στην αναζήτηση δραστηριοτήτων που στηρίζονται στην ηθική ακεραιότητα, στο προσωπικό υποκειμενικό νόημα και στην αυθεντικότητα (Ψημίτης 2017).

ΕΔΑΦΙΚΟΠΟΙΗΣΗ

Την τελευταία δεκαετία, εξαιτίας και των πρόσφατων επιθέσεων του χρηματιστικού κεφαλαίου και του νεοφιλελευθερισμού σε επιμέρους εθνικές κοινωνίες της Δύσης, ήρθε στο προσκήνιο μια καινούργια πτυχή των σύγχρονων κινημάτων. Είναι το ζήτημα της εδαφικοποίησης των μορφών αντίστασης και μιας παράλληλης σχετικής ύφεσης στην ανάπτυξη των νομαδικών και υπερεθνικού χαρακτήρα μορφών κοινωνικής αντίστασης που είχαν αναπτυχθεί κυρίως την περίοδο 1995-2008. Αυτό το φαινόμενο είναι ίσως ο σοβαρότερος λόγος που στις μέρες μας υποχώρησε σε δυναμική παρουσία το νομαδικό κίνημα της εναλλακτικής παγκοσμιοποίησης. Έτσι, τα κινήματα από νομαδικά έγιναν στατικά και εδραία, ρίζωσαν βαθιά στα τοπικά και εθνικά κοινωνικά ζητήματα (Hardt & Negri 2012). Αυτή η εξέλιξη όμως σηματοδοτεί

μάλλον μια γενικότερη τάση εδαφικοποίησης των κινημάτων στη σύγχρονη εποχή. Η ΑΟ είναι, ειδικότερα, μια κινηματική εκδοχή που δένεται εγγενώς και διαχρονικά με την τοπικότητα και το εδαφικό ρίζωμα, απλώς στις μέρες μας γίνεται φανερό ότι, εξαιτίας της γενικότερης τάσης εδαφικοποίησης, ενισχύεται ακόμα περισσότερο.

Πράγματι, η (επαν)εδαφικοποίηση είναι ένα διαρκές έργο της ΑΟ. Αφορά τόσο τις οικονομικές δραστηριότητες αυτές καθαυτές όσο και την πολιτική διαδικασία και την κοινωνική συμβίωση. Σε όλα αυτά τα πεδία η ΑΟ επιτελεί καθημερινά εδαφικοποιητικές λειτουργίες, δηλαδή ριζώνει τις οικονομικές δραστηριότητες, τις πολιτικές αποφάσεις και τις κοινωνικές διαδράσεις στα τοπικά δεδομένα και στις εντοπισμένες παραδόσεις, εμπλουτίζοντάς τα συγχρόνως με το περιεχόμενο άλλων τοπικών εμπειριών. Αυτό ακριβώς συνιστά και την ουσία της μορφής αντίστασης που προβάλλει η ΑΟ στην παγκοσμιοποίηση. Η ΑΟ, απέναντι στην επιρροή εκ του μακρόθεν, τη χωρική ενοποίηση, την κατάργηση της κοινωνικής σημασίας του τόπου και τις απρόσωπες σχέσεις μεταξύ των εμπλεκομένων, αντιπροτείνει αντίστοιχα τον εδαφικό προσδιορισμό, τη χωρική διάσπαση, την αναβάθμιση της σημασίας του τόπου και την πρόσωπο-με-πρόσωπο-συνεργασία μεταξύ των υποκειμένων.

Η μορφή της συλλογικής δράσης που αναπτύσσει η ΑΟ είναι ιδιαίτερη γιατί θεμελιώνεται στην πλήρη απόρριψη οποιασδήποτε και από όπου και αν προέρχεται πολιτικής, διανοητικής και ιδεολογικής διαμεσολάβησης. Η οικονομική διαδικασία λαμβάνει χώρα σε τοπική κλίμακα και στοχεύει στην ικανοποίηση πραγματικών, προσωπικών και διαπιστωμένων αναγκών, χωρίς να απευθύνεται σε (ή να μεσολαβείται από) μια ανώνυμη και απρόσωπη αγορά. Η πολιτική διαδικασία τείνει να μετασχηματίζει τις κοινωνικές σχέσεις διαρκώς στην καθημερινότητα και όχι σε ειδικές 'θεσμικές στιγμές' που από άποψη περιεχομένου (αποφάσεις) συνήθως παραμένουν εγκλωβισμένες στο πλαίσιο που γεννήθηκαν και, έτσι, χάνουν την αρχική τους συντακτική σημασία. Η κοινωνική συμβίωση οδηγεί διαρκώς σε διδάγματα που προκύπτουν από τις συλλογικές μορφές συνύπαρξης και διάδρασης. Με τον τρόπο αυτό, ο οικονομικά, πολιτικά, πολιτισμικά και κοινωνικά εντοπισμένος χώρος μετασχηματίζεται καθημερινά, δημιουργώντας ταυτόχρονα εδαφικοποιημένες μορφές αντίστασης στην παγκοσμιοποίηση και από τα κάτω εμπλουτισμό της ζωής των κοινοτήτων.

ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ

Η ύπαρξη συλλογικών μορφών ζωής και δράσης κοινοτικού χαρακτήρα δεν συνιστά πρόταση ‘επιστροφής’ σε ένα παρωχημένο παρελθόν, σε κάτι που υποτίθεται ότι εξαφάνισε από τη ζωή μας ο καπιταλιστικός εκσυγχρονισμός. Δεν είναι αναζήτηση ‘χαμένων παραδείσων’. Πρόκειται μάλλον για επινόηση νέων, στέρεων και μεστά νοηματοδοτημένων κοινωνικών δεσμών μέσα σε συνθήκες μετανεωτερικής πολιτισμικής ρευστότητας και αξιακής αβεβαιότητας. Στην πραγματικότητα, οι σημερινές ‘κοσμοπολίτικες κοινότητες’ της ΑΟ επιχειρούν να κατασκευάσουν σύγχρονα εργαλεία συλλογικής νοηματοδότησης του βίου, αξιοποιώντας τις αξίες της συνύπαρξης, της συνεργασίας και της αλληλεγγύης. Σε αυτό το πλαίσιο, η κοινότητα δεν είναι αποτέλεσμα αδέξιας μίμησης παρελθόντων κόσμων, είναι δυναμική κατασκευή, διαμέσου της κοινωνικότητας, της επικοινωνίας και της πολιτισμικής αναστοχαστικότητας, ισχυρά νοηματοδοτημένων κοινωνικών σχέσεων στην καθημερινότητα των ανθρώπων.

Οι συνεργατικές μορφές δραστηριότητας που αναπτύσσονται στις κοινότητες της ΑΟ είναι δείγματα μιας συμβίωσης εντελώς ξεχωριστής και ιδιαίτερης για τα δεδομένα της τυπικής καθημερινής διάδρασης στις καπιταλιστικά εκσυγχρονισμένες κοινωνίες σε όλα τα πεδία του καθημερινού βίου (σπίτι, γειτονιά, εργασία, χώροι συνεύρεσης, σχολείο, κοκ). Η συνεργασία αυτή δεν συνιστά υποχρεωτική (π.χ. λόγω συγγένειας αίματος) δέσμευση στην αμοιβαιότητα των υποχρεώσεων, όπως συνέβαινε στην παραδοσιακή κοινότητα του παρελθόντος. Απεναντίας, πρόκειται για κοινότητες που αυτο-επινοούνται διαρκώς, που παράγονται και αναπαράγονται διαμέσου της υψηλής αναστοχαστικής και κριτικής ικανότητας των μελών τους. Η μορφή των κοινοτήτων που οικοδομούνται στην ΑΟ αποδίδεται ιδανικά από τη Silvia Federici όταν μας διαβεβαιώνει ότι «η ‘κοινότητα’ πρέπει να νοείται όχι ως μια περιφραγμένη πραγματικότητα, ως μια ομάδα ανθρώπων ενωμένων από αποκλειστικά συμφέροντα που τους διαχωρίζουν από άλλους, όπως συμβαίνει με τις κοινότητες που σχηματίζονται στη βάση της θρησκείας ή της εθνικότητας, αλλά μάλλον ως ποιότητες σχέσεων, ως αρχή συνεργασίας και ευθύνης του ενός έναντι του άλλου και έναντι της γης, των δασών, των θαλασσών, των ζώων» (Federici 2011).

Η ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΑΟ

Βασικό σημείο κριτικής της ορθόδοξης μαρξιστικής προσέγγισης στην ΑΟ είναι η θέση που αφορά την ‘καπιταλιστική υπαγωγή’ της ΑΟ, δηλαδή ο ισχυρισμός ότι η ΑΟ γίνεται ένα από τα στηρίγματα της αναπαραγωγής του κεφαλαίου επειδή ενισχύει την υπεραξία που το κεφάλαιο αποσπά από τη μισθωτή εργασία. Ο συλλογισμός αυτός εκκινεί από μια άμεση συσχέτιση μεταξύ οικιακής εργασίας και ΑΟ, ως δύο μορφές εργασίας που αφενός διαφοροποιούνται από τη μισθωτή εργασία και αφετέρου επηρεάζουν αρνητικά το ύψος του εργατικού μισθού. Χαρακτηριστικά, ο Benjamin Coriat (1979: 73) επισημαίνει ότι οι μορφές οικιακής εργασίας επιτρέπουν στο κεφάλαιο να ξεφορτωθεί μέρος της δαπάνης συντήρησης και αναπαραγωγής της εργασίας. Διατηρώντας την εργασία σε οικιακό ή οικογενειακό χώρο, είναι δυνατόν να επιτευχθεί μια διπλή οικονομία του κόστους εργασίας. Πρώτον, με την έννοια ότι η δραστηριότητα στον οικιακό χώρο επιτρέπει στον εργαζόμενο να επωφεληθεί –στον ίδιο χρόνο που επωφελείται και ο καπιταλιστής- από τη βοήθεια της συζύγου και των παιδιών του σε αυτή τη δραστηριότητα. Στο πλαίσιο αυτό, ένας μόνο μισθός, που συνήθως πληρώνεται με το κομμάτι, πληρώνει ολόκληρο το έργο που παράγεται από όλα τα μέλη του νοικοκυριού. Δεύτερον, εάν ο εργαζόμενος έχει μια κατοικία με ένα μικρό οικόπεδο ή επίσης μια οικονομική δραστηριότητα αντιπραγματισμού, απ’ όπου μπορεί να αποκομίσει τα περισσότερα από τα προς το ζην που χρειάζεται, η αναπαραγωγή της εργατικής του δύναμης δεν περνάει ολόκληρη από τη νομισματική μορφή του μισθού. Σε αυτό το πλαίσιο, μειώνεται η συμμετοχή του μισθού στο κόστος παραγωγής που επωμίζεται το κεφάλαιο, στο βαθμό που ένα μεγάλο μέρος της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης εξασφαλίζεται στο νοικοκυριό ή, ελλείψει αυτού, στις σχέσεις της αμοιβαιότητας, όπως τις αποκαλεί ο Polanyi, πράγμα που επιτρέπει ταυτόχρονα την αύξηση του ποσοστού υπεραξίας που αποσπά και ιδιοποιείται ο καπιταλιστής.

Υπό την ορθόδοξη μαρξιστική οπτική γωνία, λοιπόν, η ΑΟ στο οικονομικό επίπεδο παίζει βασικό ρόλο στην αύξηση της αποσπώμενης από τον καπιταλιστή σχετικής υπεραξίας μέσω της μείωσης της αμειβόμενης εργασίας. Όμως, η μαρξιστική κριτική της ΑΟ αφορά και στο πολιτικό επίπεδο. Η ΑΟ, δηλαδή, παρουσιάζεται ως τρόπος ευφυούς καπιταλιστικής διαχείρισης κοινωνικών συγκρούσεων που προκύπτουν από την αναδιοργάνωση της εργασίας σε παγκόσμιο επίπεδο, π.χ. μέσω των προγραμμάτων ενδυνάμωσης της ‘κοινότητας’ και του

‘εθελοντισμού’ που χρηματοδοτούν η Παγκόσμια Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο στις αναπτυσσόμενες χώρες (Giavedoni 2015).

Οι εμπειρίες της ΑΟ αναλύονται από ορθόδοξους μαρξιστές όχι μόνο με όρους απαλλαγής του κεφαλαίου από δαπάνες αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, αλλά και με όρους νέων τρόπων κατανάλωσης της εργατικής δύναμης. Πράγματι, στη μαρξιστική σκέψη είναι επίσης απαραίτητο να αναλυθεί η ικανότητα κατανάλωσης που αυτές οι εμπειρίες προσφέρουν στα μέλη τους. Δηλαδή, να αναλυθεί η ικανότητα κατανάλωσης ως τρόπος εξασφάλισης της υπεραξίας, στον βαθμό που η υπεραξία παράγεται μεν κατά τη διαδικασία παραγωγής, αλλά υλοποιείται στη διαδικασία της πώλησης και αγοράς των προϊόντων. Αυτό, με λίγα λόγια, σημαίνει ότι, σύμφωνα με τους ίδιους μαρξιστές, αν η υλοποίηση της υπεραξίας λαμβάνει χώρα εκτός της παραγωγής (δηλαδή στην κατανάλωση κατά τη διαδικασία αγοράς των προϊόντων), τότε η ΑΟ συμμετέχει πλήρως στην υλοποίηση της υπεραξίας, από τη στιγμή που εκείνοι που συμμετέχουν στην ΑΟ καταναλώνουν αγαθά που παράγονται με όρους εκμετάλλευσης, δηλαδή απόσπασης υπεραξίας, στην οποία άθελά τους συμβάλλουν και οι ίδιοι.

Ένα ακόμη σημείο μαρξιστικής κριτικής στην ΑΟ αφορά την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και συγκεκριμένα την κατηγορία ότι η ΑΟ, παραμένοντας προσκολλημένη σε παρωχημένες διαδικασίες παραγωγής, εμποδίζει ουσιαστικά την αναγκαία για τον σοσιαλισμό ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων στον καπιταλισμό. Υπό το πρίσμα αυτό, η ΑΟ εμφανίζεται ως προκαπιταλιστική μορφή εργασίας και παραγωγής, ως ιστορικά παρωχημένη μορφή αντίστασης στον καπιταλισμό και, επομένως, συνιστά ένα πραγματικό εμπόδιο στον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της καπιταλιστικής κοινωνίας.

Τέλος, μια ακόμη μαρξιστική κριτική στην ΑΟ αναφέρεται στην ‘κοινοτιστική αναδίπλωση’ και στον ατομικισμό που κατηγορείται η τελευταία ότι προκαλεί. Συνδέοντας, δηλαδή, τη σύγχρονη ΑΟ με τον ‘ουτοπικό σοσιαλισμό’ του Φουριέ και του Όουεν, ο ορθόδοξος μαρξισμός προσεγγίζει την ΑΟ ως μια πρακτική που περιχαράκωνει τον άνθρωπο στον ιδιωτικό χώρο του βίου (Germer 2006) και επομένως ενισχύει τον ατομικισμό στην κοινωνία.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΗ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΑΟ

Σε ό,τι αφορά το ζήτημα της καπιταλιστικής υπαγωγής της ΑΟ και του ατομιστικού χαρακτήρα της ανθρώπινης δραστηριότητας που υποτίθεται ότι αυτή υποστηρίζει, πρέπει να σημειωθεί ότι, αντιθέτως, ο ορθόδοξος μαρξισμός έχει στο πεδίο του κοινωνικού προσδιορισμού των υποκειμένων μια άκρως ατομικιστική προσέγγιση. Πράγματι, στη μαρξιστική προσέγγιση το υποκείμενο στην οντολογική ταξική του διάσταση ορίζεται αποκλειστικά από τη σχέση του με τα μέσα παραγωγής και κυρίως τα μέσα της βιομηχανικής παραγωγής που χρησιμοποιεί μισθωτή εργασία. Μη ξεχνάμε ότι το απελευθερωτικό σενάριο της αταξικής κοινωνίας προδιαγράφεται λογικά όταν καταστραφούν ή απορροφηθούν με τον έναν ή τον άλλο τρόπο όλες οι υπόλοιπες κοινωνικές τάξεις και απομείνουν στο προσκήνιο μόνο η εργατική και η αστική τάξη. Η εξατομικευμένη διάσταση της ταξικής ιδιότητας προκύπτει ανάγλυφα από το γεγονός ότι η βάση της μισθωτής εργασίας είναι το ατομικό συμβόλαιο του καπιταλιστή με τον κάθε εργάτη ατομικά (κάτι που συνιστά απελευθέρωση από το καθεστώς της δουλοπαροικίας) και, επομένως, το άτομο εμφανίζεται να λειτουργεί ως ανεξάρτητη οντότητα, δηλαδή λειτουργεί στην αγορά της εργασίας ελεύθερο από οικογενειακές, κοινοτικές ή άλλες υποχρεώσεις. Όμως, στην πραγματικότητα, η δυνατότητα αυτή καθαυτή αυτού του ατόμου να δρα στην αγορά εξαρτάται στενά από την εργασία φροντίδας, από την αναπαραγωγική εργασία κάποιας που, αντίστοιχα, γίνεται αντιληπτή σαν εξαρτημένη, συνήθως από το μισθό άλλου (DeI Re 2013).

Είναι προφανές ότι, ειδικότερα σε περιόδους οικονομικής κρίσης όπως αυτή που βιώνουν τα τελευταία χρόνια πολλές χώρες (και φυσικά η Ελλάδα), αυτή η εξάρτηση επανέρχεται στο προσκήνιο, ενεργοποιώντας εκ νέου πολύπλευρες ανάγκες συμβιωτικών σχέσεων και καθημερινής κοινωνικής αναπαραγωγής. Έτσι, υπό το βάρος της ανεργίας, της φτώχειας και του αποκλεισμού, αναδεικνύεται και πάλι καθαρά ένα ολόκληρο πλέγμα ζωντανών σχέσεων τις οποίες η τυπική (συνήθως μισθωτή) εργασία στον καπιταλισμό απέκρυπτε υπό το παραμορφωτικό φως του αυτονομημένου ατομικού δικαιώματος στη μισθωτή εργασία. Τώρα, αυτές οι σχέσεις αναβιώνουν εμφατικά μέσα από αναγκαστικές στρατηγικές επιβίωσης που εφαρμόζουν τα νοικοκυριά, όπως η ενίσχυση του ρόλου της γυναίκας ως κρίσιμου κρίκου της αναπαραγωγής, η αναγκαστική επανένωση νοικοκυριών με την επιστροφή των νέων στην οικογενειακή τους εστία, η ενεργοποίηση δικτύων κοινωνικής

στήριξης και συλλογικής αλληλεγγύης κοκ. Προφανώς, η αναβίωση αυτών των επιβιωτικών στρατηγικών αναδεικνύει με μεγαλύτερη σαφήνεια σήμερα την ανάγκη να αντικρούσουμε το ηγεμονικό επιχείρημα του νεοφιλελευθερισμού σχετικά με την κυριαρχία των οικονομικών, υλικών και ωφελμιστικών κινήτρων του πράττειν, επιχείρημα στο οποίο, με άλλους όρους, συχνά συμμετέχει μια καθαρά οικονομιστική αντίληψη του μαρξισμού.

Σε κάθε περίπτωση, η τάση να υποβαθμίζονται, αν όχι να αγνοούνται, οι μη μισθωτές αναπαραγωγικές δραστηριότητες δεν αφαιρεί απλώς την κοινωνική ορατότητα της οικιακής εργασίας και των άλλων κοινοτικών μορφών κοινωνικής αναπαραγωγής, αλλά επίσης ‘φυσικοποιεί’ κατά κάποιο τρόπο αυτή την αφαίρεση στο πεδίο των κοινωνικών σχέσεων εξουσίας. Με αυτό τον τρόπο, η αγνόηση ή η υποβάθμιση των μη μισθωτών αναπαραγωγικών δραστηριοτήτων συντηρεί ένα ‘ένοχο μυστικό’ του καπιταλισμού, υπό την έννοια ότι τα κοινωνικά υποκείμενα που παράγουν πλεόνασμα από μη μισθωτή εργασία η οποία γίνεται πηγή κοινωνικής υπεραξίας (νοικοκυρές, φοιτητές, καλλιεργητές αυτοκατανάλωσης, εργαζόμενα παιδιά και εργαζόμενοι σε συνθήκες οιονεί δουλείας) υποβαθμίζονται με ‘φυσικό’ τρόπο σε περιθωριακές όψεις του συστήματος.

Έτσι, κατ’ ανάλογο τρόπο, αντιμετωπίζονται ως υποκείμενα που ταιριάζουν καταστασιακά σε ‘κοινωνικές παθογένειες’ του κοινωνικού συστήματος, π.χ. στην κρίση συνοχής της οικογένειας, ή στις μορφές νεανικής παραβατικότητας, ή στις ‘ακραίες’ μορφές κοινωνικού αποκλεισμού. Επομένως, από την άποψη της πολιτικής εξουσίας αυτά τα υποκείμενα διευθετούνται καταλλήλως ως αντικείμενα προσαρμοσμένων πολιτικών και παροχών μέσω των οποίων γίνονται περισσότερο ευεπίφορα σε κοινωνικό έλεγχο και οικονομική εκμετάλλευση. Από την άλλη πλευρά, από την άποψη της ‘εργατικής εξουσίας’, παροτρύνονται ‘εναλλακτικά’ να πυκνώσουν τις τάξεις της καθαυτό και κεντρικά οργανωμένης εργατικής δύναμης απεμπολώντας οποιαδήποτε άλλη ταυτότητα έχουν επιλέξει. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι στην ορθόδοξη μαρξιστική θεώρηση τα υποκείμενα που δεν είναι μισθωτοί εργάτες είτε αγνοούνται είτε υποβαθμίζονται στις περιθωριακές δραστηριότητες της ‘αναπαραγωγικής εργασίας’. Με αυτό τον τρόπο, ο μαρξισμός εξαρτά απολύτως αυτά τα υποκείμενα από τη μισθωτή εργασία του μισθωτού εργάτη, δηλαδή από κοινωνική άποψη τα καθιστά εξαρτήματα του μισθού του και των δικών του εργασιακών, συνδικαλιστικών και πολιτικών επιλογών. Σε αυτή την οπτική των πραγμάτων,

ωστόσο, παραβλέπει εντελώς το γεγονός ότι η δυνατότητα αυτή καθαυτή του μισθωτού εργάτη να δρα στην αγορά εργασίας και στην παραγωγική διαδικασία εξαρτάται στην πραγματικότητα, όπως είδαμε, από την αναπαραγωγική εργασία αυτών των υποκειμένων.

Τώρα, σε ό,τι αφορά το ζήτημα της σύλληψης της ανάπτυξης, στη μαρξιστική θεωρία η αντικαπιταλιστική δράση της εργατικής τάξης δεν αγγίζει την καπιταλιστική ανάπτυξη αυτή καθαυτή, το αντίθετο. Δηλαδή, δεν αμφισβητεί την καπιταλιστική ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, αφού η επανάσταση και ο σοσιαλιστικός μετασχηματισμός προκύπτουν ως αποτέλεσμα της αδυναμίας του καπιταλισμού να υπηρετήσει με συνέπεια αυτή την ανάπτυξη. Με άλλα λόγια, η ανάγκη για το ξεπέραςμα της καπιταλιστικής ανάπτυξης εμφανίζεται στην ορθόδοξη μαρξιστική θεωρία μονάχα τη στιγμή που, για λόγους που σχετίζονται με κοινωνικούς ανορθολογισμούς που προκαλεί η λογική του κέρδους, ο ίδιος ο καπιταλισμός ως τρόπος παραγωγής φτάνει σε σημείο να 'αθετήσει' τον ιστορικό του ρόλο ως φορέα της ανάπτυξης.

Πράγματι, ο ίδιος ο Μαρξ για να τεκμηριώσει την ιστορικότητα της φάσης στην οποία ο καπιταλισμός από ορθολογικός γίνεται ανορθολογικός, από παραγωγικός γίνεται αντιπαραγωγικός, επενδύει πολλά στις έννοιες «κρίσεις συσσώρευσης» και «πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους». Αυτές, αποτελούν την πιο έκδηλη μορφή επαλήθευσης των μη επιλύσιμων καπιταλιστικών αντιφάσεων που θα οδηγήσουν αναπόφευκτα στο ξεπέραςμα του καπιταλισμού. Για παράδειγμα, ο νόμος της «πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους» θεμελιώνεται στον ισχυρισμό ότι το κεφάλαιο είναι αναγκασμένο να επενδύει ολοένα και περισσότερο στα τεχνικά μέσα παραγωγής, δηλαδή να χρησιμοποιεί όλο και περισσότερο σταθερό κεφάλαιο, σε βάρος της χρησιμοποιούμενης εργατικής δύναμης που είναι το μεταβλητό κεφάλαιο. Τώρα, με δεδομένο ότι η απόσπαση της υπεραξίας, άρα και η επίτευξη του κέρδους, στηρίζεται στην εκμετάλλευση της ανθρώπινης εργατικής δύναμης και όχι στη χρήση των μηχανών και της τεχνολογίας, η ιστορικά παρατηρούμενη αύξηση του ποσοστού του κεφαλαίου που κατευθύνεται στα τεχνικά εργαλεία της παραγωγής οδηγεί στη μείωση του ποσοστού της χρησιμοποιούμενης εργατικής δύναμης, πράγμα που οδηγεί αναπόφευκτα στην «πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους». Άρα, ο καπιταλισμός τίθεται σε κρίση από την ίδια τη λογική της λειτουργίας του!

Αυτό όμως δεν θέτει σε καμία περίπτωση σε κρίση και την έννοια της καπιταλιστικής ανάπτυξης, νοούμενης ως αέναης διόγκωσης και επέκτασης της παραγωγής μέσω μεγάλων έργων και εντατικής εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων. Αυτή η έννοια της ανάπτυξης ταυτίζεται ουσιαστικά με τη σύλληψη της προόδου έτσι όπως απαντάται τόσο στον πραγματοποιημένο καπιταλισμό όσο και στον πραγματοποιημένο σοσιαλισμό. Στον ορθόδοξο μαρξισμό, δηλαδή, απουσιάζουν οποιεσδήποτε ουσιώδεις αναφορές σε σύγχρονα ζητήματα οικολογικής σημασίας, οποιαδήποτε διλήμματα μεταξύ ανάπτυξης της οικονομίας και καταστροφής της φύσης. Και για να μη μιλάμε μόνο ιστορικά, το ίδιο ακριβώς ισχύει και στα σημερινά δεδομένα, αφού αρκεί μια γρήγορη ματιά στα καταστατικά και τα προγράμματα δράσης εργατικών συνδικάτων και πολιτικών κομμάτων που εμπνέονται από έναν απολιθωμένο μαρξισμό για να καταλάβει κανείς ότι η όποια ευαισθησία απέναντι στη φύση εκδηλώνεται μακριά από τη συσχέτιση του τύπου ανάπτυξης και της οικολογικής καταστροφής και περιορίζεται στην απλή καταγγελία παραλείψεων, παραβιάσεων και μη εφαρμογής πολεοδομικών, αντιπλημμυρικών, κατασκευαστικών, αντιτυρικών και άλλων διατάξεων.

Έτσι, ο αντικαπιταλισμός της εργατικής τάξης αναδύεται με σκοπό να συνεχίσει την ανάπτυξη που από ιστορική άποψη ‘πρόδωσε’ ο καπιταλισμός και όχι για να αμφισβητήσει ή να υπερβεί αυτή την ανάπτυξη. Ο ρόλος της εργατικής τάξης σε περιόδους όπου ο καπιταλισμός τα καταφέρνει μια χαρά με την ανάπτυξη περιορίζεται στο επίπεδο της οικονομίας στην αναδιανομή του εισοδήματος μέσω της αύξησης του μισθού και στο επίπεδο της πολιτικής στην προετοιμασία των υποκειμενικών συνθηκών της συλλογικής δράσης που θα συνοδεύσει την έκρηξη της αντικειμενικής αντίφασης μεταξύ δυναμικών παραγωγικών μέσων και ανασχετικών σχέσεων παραγωγής. Ο Λένιν έχει πλήρη συνείδηση αυτής της πραγματικότητας και της φυσικής συνέπειάς της να διαμορφώνεται μια εργατική τάξη με οικονομιστική συνείδηση. Ίσως, γι αυτό το λόγο χρειάζεται η ‘εισαγωγή’ της επαναστατικής ιδεολογίας από επαγγελματίες επαναστάτες, αφού η φυσιολογική κατάσταση του εργάτη τον οδηγεί το πολύ σε τέτοιου είδους οικονομιστική συνείδηση. Αντιθέτως, σε ό,τι αφορά την ΑΟ, έχουμε αντικαπιταλιστικές δυνάμεις που αμφισβητούν εκ θεμελίων την ανάπτυξη καπιταλιστικού τύπου: δηλαδή όχι μόνο τις σχέσεις καπιταλιστικής ιδιοκτησίας και παραγωγής, αλλά και τον ίδιο τον θετικισμό της απεριόριστης ανάπτυξης. Επομένως, εδώ το ανταγωνιστικό υποκείμενο δεν βρίσκεται

προκατασκευασμένο στον τρόπο παραγωγής, αλλά δομείται ως αβέβαιο διακύβευμα και εγκαρσώς σε κοινές αναζητήσεις και πρακτικές διαφορετικών κοινωνικών ομάδων των οποίων η συγκρότηση αναφέρεται σε υποκειμενικά και συλλογικά αναγνωρισμένες κοινωνικές ανάγκες.

Επομένως, η μαρξιστική ιδέα της προόδου αναφέρεται σε μια ανάπτυξη της οποίας η βασική προϋπόθεση (δηλαδή η απρόσκοπτη οικονομική μεγέθυνση) ουδόλως αμφισβητείται στις οικολογικές και άλλες συνέπειές της. Ένας Ιταλός οικονομολόγος, ο Tiziano Bagarolo, σημειώνει εν προκειμένω ότι, αντί να βασιστούμε στο γνωστό και αφηρημένο σχήμα της ανεπίλυτης καπιταλιστικής αντίφασης μεταξύ της δυναμικής ανάπτυξης των μέσων παραγωγής και των περιοριστικών σχέσεων παραγωγής, μπορούμε να αξιοποιήσουμε τη διαπίστωση ότι οι δυνητικά παραγωγικές δυνάμεις μετασχηματίζονται σε καταστρεπτικές δυνάμεις αναφορικά με τη φύση. Έτσι, μια τέτοια εννοιολογική μετατόπιση επιτρέπει την κριτική και μη απολογητική θεμελίωση της οικονομικής, τεχνολογικής και επιστημονικής ανάπτυξης και επομένως διευκολύνει την επεξεργασία μια αντίληψης διαφοροποιημένης προόδου (Bagarolo 1992) που δεν μένει προσκολλημένη στην έννοια της οικονομικής μεγέθυνσης.

Είναι προφανές, πάντως, ότι ο μαρξισμός ταυτίζει αυθαίρετα την οικιακή εργασία σε νοικοκυριό με μισθωτό εργαζόμενο με την εργασία στην ΑΟ γενικώς. Δηλαδή, λαμβάνει ως δεδομένο ότι αμφότερα τα πεδία δράσης και συμπεριφοράς χαρακτηρίζονται από το γεγονός ότι τα αποτελέσματα της εργασιακής δραστηριότητας που λαμβάνει χώρα σε αυτά μεταφέρονται αυτούσια στο πεδίο της αγοράς μέσω της μείωσης του εργατικού μισθού. Αν όμως αυτό ισχύει σε κάποιο βαθμό στην περίπτωση του νοικοκυριού, δεν ισχύει στην περίπτωση της ΑΟ όπου συχνά ολόκληρη η εμπειρία της εργασίας και της παραγωγής εξαντλείται στα όρια των σχέσεων αμοιβαιότητας. Με άλλα λόγια, υπάρχουν ολόκληρες κοινότητες (όπως αυτή του El Alto στις παρυφές της La Paz, στη Βολιβία) όπου οι νεόπτωχοι, αφού πρώτα επικέντρωσαν τις στρατηγικές επιβίωσής τους στις υπηρεσίες (ανακύκλωση), σε δεύτερο στάδιο έφτασαν στη μεταποιητική παραγωγή. Όμως, αυτό συνέβη αποκλειστικά μέσα από την μορφή της οικογένειας ως οικονομικής μονάδας και χώρου οργάνωσης της εργασίας (Zibechi 2010). Έτσι, οι κάτοικοι των αυτοσχέδιων οικισμών απέκτησαν αυτονομία απέναντι στο κεφάλαιο (αυτόνομη οργάνωση των σχέσεων εργασίας και των παραγωγικών διαδικασιών), αλλά και απέναντι στο κράτος

(αναλαμβάνοντας, διαμέσου ενός δικτύου οργανώσεων βάσης, τη διαχείριση σημαντικών προβλημάτων της καθημερινότητας όπως κατοικίες ύδρευση, αποχέτευση, δρόμοι) (στο ίδιο). Δηλαδή, η οικογενειακή ή οικιακή μορφή συνύπαρξης και διάδρασης εδώ τείνει να επεκτείνεται προς την κοινωνία και την οικονομία, διαποτίζοντας τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των υποκειμένων. Η εδαφικότητα και το ρίζωμα στον γεωγραφικό χώρο αποτελούν, όπως είδαμε παραπάνω, τα ισχυρά πεδία των νέων αστικών κοινοτικών κινημάτων τόσο στη διαδικασία της αναπαραγωγής της ζωής όσο και σε εκείνη της αντίστασης απέναντι στο κεφάλαιο και στο κράτος. Άλλο παράδειγμα είναι το Salinas στον Ισημερινό, όπου υπάρχει μια ολόκληρη κοινότητα αλληλέγγυας οικονομίας που αποτελείται από ένα δίκτυο συνεργατικών επιχειρήσεων οι οποίες απασχολούν το 95% των κατοίκων (Carson 2010).

Ο ‘ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ’

Διευρύνοντας ό,τι μέχρι σήμερα προσμετράται ως ‘οικονομία’, η ΑΟ συναντάται με διάφορα ρεύματα σύγχρονης ριζοσπαστικής οικονομικής σκέψης. Όπως επισημάνθηκε στην αρχή, μαρξιστές οικονομολόγοι, όπως οι Stephen Resnick και Richard Wolff, για παράδειγμα, δέχονται ότι μαζί με τον καπιταλιστικό τρόπο μισθωτής εργασίας συνυπάρχουν πολλαπλοί τρόποι παραγωγής. Φεμινιστικές αναλύσεις (Alisa Del Re, Silvia Federici κ.ά) επιχειρηματολόγησαν για το πόσο οι νεοφιλελεύθερες αντιλήψεις απέκρυσαν και υποβάθμισαν βασικές μορφές της εργασίας που προσφέρουν οι γυναίκες και που στοχεύει στην επιβίωση, φροντίδα και αναπαραγωγή. Η οικονομική γεωγράφος Gibson-Graham (2006), συνθέτει αυτά τα διαφορετικά ρεύματα σκέψης σε αυτό που αποκαλεί «ποικιλία οικονομικών προοπτικών». Ο Massimo De Angelis (2012) αποκαλεί «κοινωνικό ιστό» τον κοινωνικό χώρο που διαμορφώνεται από την πολλαπλότητα κοινωνικών συστημάτων στις μεταξύ τους δομικά συνδυσασμένες διαδράσεις ή διευθετήσεις.

Βλέπουμε, επομένως, ότι διαμορφώνεται πολλαχόθεν μια αντίληψη των μορφών της ανθρώπινης δραστηριότητας η οποία συνθέτει μοτίβα και εκδοχές που προέρχονται από διαφορετικές ιδεοτυπικές ‘μήτρες’. Ωστόσο, πρέπει να επισημανθεί

ότι και η μαρξιστική σκέψη διαθέτει ένα εννοιολογικό εργαλείο που επιτρέπει μια τέτοια δημιουργική σύνθεση. Η έννοια «οικονομικο-κοινωνικός σχηματισμός» διαμορφώθηκε στο πλαίσιο της μαρξιστικής θεωρίας και συνιστά κατά κάποιο τρόπο μια συνηγορία της άποψης ότι ποικίλες οικονομικές και άλλες πρακτικές μπορούν να συνυπάρξουν στον σημερινό κόσμο. Ας δούμε συνοπτικά με ποιο τρόπο.

Η μαρξιστική κοινωνική σκέψη επεξεργάστηκε την έννοια «οικονομικο-κοινωνικός σχηματισμός» ως εργαλείο κατασκευής μιας γενικής θεωρίας της ιστορίας, δηλαδή του διαρκούς κοινωνικού μετασχηματισμού. Μιλώντας για τον «οικονομικό σχηματισμό της κοινωνίας» (Ökonomische Gesellschaftsformation) ο Μαρξ αναφέρεται σε μια δυναμική κατάσταση επαναστατικής μετάβασης που οφείλεται στη σύγκρουση μεταξύ των υλικών παραγωγικών δυνάμεων και των σχέσεων παραγωγής εντός μιας συγκεκριμένης κοινωνίας. Ο Μαρξ υπογραμμίζει ότι αυτή η σύγκρουση εμπλέκει επίσης το σύνολο των μορφών αντίληψης και εννοιολόγησης αυτής της σύγκρουσης, δηλαδή την ιδεολογική, πολιτική, νομική, θρησκευτική, φιλοσοφική καλλιτεχνική μορφή (Marx 1974: 747).

Σε μια πρόσφατη αποσαφήνιση του όρου, ο οικονομικο-κοινωνικός σχηματισμός (Ο-ΚΣ) ορίζεται ως ένα σύνολο μορφών λειτουργικής οργάνωσης και συνδυασμού μεταξύ των διαφορετικών τύπων κοινωνικής δράσης που απαιτούνται προκειμένου να εξασφαλιστεί η ζωή μιας κοινωνίας (Gallino 1994). Έτσι, παρόλο που ο μαρξισμός αποδίδει την πρωτοκαθεδρία των τύπων κοινωνικής δράσης στην οικονομική αναπαραγωγή της κοινωνίας, συμπεριλαμβάνει στον Ο-ΚΣ τρεις ακόμη τύπους κοινωνική δράσης. Αυτοί συνδέονται με την πολιτική αναπαραγωγή της κοινωνίας (ρύθμιση των συγκρούσεων και επίτευξη των συλλογικών σκοπών), την κοινωνικο-πολιτισμική αναπαραγωγή (αναπαραγωγή της συλλογικής μνήμης, του εκπαιδευτικού συστήματος, των μέσων πληροφόρησης και των συστημάτων επικοινωνίας) και τη βιοψυχική αναπαραγωγή (δημογραφικές πολιτικές και πολιτικές ελέγχου της οικογένειας, της υγειονομικής περίθαλψης, των ψυχοθεραπευτικών πρακτικών και των τοπικών κοινοτήτων). Αυτοί οι τέσσερις τύποι κοινωνικής δράσης ως προς τα ειδικά τους χαρακτηριστικά εντάσσονται κάθε φορά ιδεοτυπικά σε έναν ιστορικά συγκεκριμένο Ο-ΚΣ, όμως η συνολική συγκρότηση μιας συγκεκριμένης κοινωνίας διαμορφώνεται ακριβώς από το σύνολο των ειδικών τρόπων με τους οποίους σε κάθε ιστορική φάση συνδυάζονται μεταξύ τους τύποι κοινωνικής δράσης που προέρχονται από διαφορετικούς Ο-ΚΣ. Επομένως, κάθε συγκεκριμένη κοινωνία

συγκεντρώνει και συνδυάζει, με ειδικούς κάθε φορά τρόπους, τύπους κοινωνικής δράσης που ανήκουν σε διαφορετικούς Ο-ΚΣ.

Το επιχείρημα της ύπαρξης μιας ποικιλίας διαφορετικών πρακτικών που ανήκουν σε διαφορετικές ιστορικές μήτρες ενισχύεται στο μαρξισμό ακριβώς μέσω της διαπίστωσης ότι στο σύγχρονο κόσμο συνυπάρχουν διαφορετικοί σχηματισμοί, δηλαδή διαφορετικοί τρόποι να οργανώνονται οι θεμελιώδεις τύποι κοινωνικής δράσης που η μεταξύ τους λειτουργική συνεκτικότητα εξασφαλίζει τη συνολική αναπαραγωγή της κοινωνίας αναφοράς. Με άλλα λόγια, καθένας από τους διαφορετικούς σχηματισμούς περιλαμβάνει τους δικούς του ειδικούς τρόπους αναπαραγωγής της κοινωνίας (ή βασικούς τύπους κοινωνικής δράσης) στα επίπεδα της οικονομίας, της πολιτικής διαδικασίας, της κοινωνικο-πολιτισμικής και της βιοψυχικής συγκρότησης. Προφανώς, δεν βρίσκονται όλοι οι Ο-ΚΣ στην ίδια θέση, αφού άλλοι αναπτύσσονται και άλλοι παρακμάζουν, άλλοι είναι σε θέση κυριαρχίας, άλλοι σε θέση υποταγής. Άλλοι μάλιστα είναι ατελείς, δηλαδή τους λείπει ένας επαρκώς δομημένος τρόπος οργάνωσης των τύπων δράσης είτε επειδή τον έχασαν στην πορεία υπό την πίεση άλλων αναδυόμενων Ο-ΚΣ είτε επειδή δεν πρόλαβαν ακόμη να τον αναπτύξουν επειδή είναι καινούργιοι.

Κοινό χαρακτηριστικό τους όμως είναι ότι ο καθένας μπορεί να αναπτυχθεί στα διάκενα και στις ρωγμές που εμφανίζουν άλλοι σχηματισμοί. Έτσι, ένας σχηματισμός μπορεί είτε να παραμείνει επί καιρώ σε λανθάνουσα λειτουργία και να ‘εκδηλωθεί’ όταν ένας άλλος σχηματισμός καταρρεύσει είτε πάλι να εισέλθει σε λανθάνουσα κατάσταση όταν ο ίδιος καταρρεύσει και ένας άλλος κυριαρχήσει. Φυσικά, αυτός ο τύπος συσχέτισης δεν είναι απαραίτητο να χαρακτηρίζει μόνο τη συνολική σχέση μεταξύ δύο σχηματισμών, δηλαδή συνολικά τη σχέση τους σε όλους τους άξονες των τύπων κοινωνικής δράσης. Θα μπορούσε –και συνήθως έτσι συμβαίνει- να αφορά τη σχέση μεταξύ δύο σχηματισμών σε έναν άξονα κοινωνικής δράσης, π.χ. την πολιτική αναπαραγωγή της συγκεκριμένη κοινωνίας η οποία θα μπορούσε π.χ. να είναι μαζικού αστικο-δημοκρατικού τύπου στις αστικές περιοχές και εξατομικευμένου πελατειακού τύπου στις αγροτικές περιοχές.

Οι βασικοί Ο-ΚΣ που δέχεται ο μαρξισμός είναι η αγροτική κοινότητα, η μεγάλη γαιοκτησία, η μικρή αγροτική ιδιοκτησία, ο επιχειρηματικός καπιταλιστικός σχηματισμός, ο ολιγοπωλιακός καπιταλιστικός σχηματισμός και ο κρατικός

σχηματισμός (στις εκδοχές του διευθυντικού Ο-ΚΣ ή κοινωνικού κράτους και του κολεκτιβιστικού Ο-ΚΣ ή σοσιαλιστικού κράτους) (στο ίδιο). Η δυνατότητα της παράλληλης ανάπτυξης διαφορετικών τρόπων οργάνωσης των θεμελιωδών τύπων κοινωνικής δράσης οφείλεται σε μια ιστορικά επιβεβαιωμένη τάση υβριδικών συνδυασμών. Ενώ, δηλαδή, από ιδεοτυπική άποψη οι διαφορετικοί σχηματισμοί ανταγωνίζονται συνολικά ο ένας τον άλλο, αντιπαραθέτοντας έτσι μεταξύ τους τις διαφορετικές λειτουργικές συνεκτικότητες των τεσσάρων τύπων κοινωνικής δράσης ή τρόπων αναπαραγωγής της κοινωνίας, στην πρακτική ζωή ορισμένοι από τους τρόπους αναπαραγωγής κάποιων Ο-ΚΣ ‘εμφιλοχωρούν’ στα κενά αναπαραγωγής που εμφανίζουν άλλοι, πιο ισχυροί Ο-ΚΣ.

Πράγματι, πολλοί από αυτούς τους Ο-ΚΣ είναι ταυτόχρονα παρόντες στις σύγχρονες κοινωνίες. Σχηματισμοί όπως της αγροτικής κοινότητας, της μικρής αγροτικής ιδιοκτησίας, του επιχειρηματικού, ολιγοπωλιακού καπιταλισμού και του διευθυντικού κρατισμού συνυπάρχουν δίπλα δίπλα, συγκρούονται και συνεργάζονται, συμμειγνύοντας διαφορετικούς τρόπους οργάνωσης των τύπων αναπαραγωγής της συνολικής κοινωνίας. Ιστορικά, για παράδειγμα, από τον διευθυντικό κρατικό σχηματισμό ο επιχειρηματικός καπιταλιστικός σχηματισμός και ο ολιγοπωλιακός καπιταλιστικός σχηματισμός άντλησαν δεκαετίες κοινωνικής ειρήνης (στο επίπεδο της πολιτικής αναπαραγωγής, δηλαδή της ρύθμισης των συγκρούσεων), χάρις στα συστήματα πρόνοιας και δημόσιας περίθαλψης (βιοψυχική αναπαραγωγή) που ανέπτυξε ο πρώτος, όπως άντλησαν και μια γενναία οικονομική ώθηση μέσω των κρατικών δαπανών και παραγγελιών (οικονομική αναπαραγωγή). Ένα άλλο παράδειγμα είναι η περίπτωση της απονομιμοποίησης του κοινωνικού κράτους. Ο διευθυντικός κρατικός σχηματισμός δέχεται μια ολομέτωπη επίθεση εκ μέρους του νεοφιλελευθερισμού από τις αρχές της δεκαετίας του 1980. Οι ηγετικές ελίτ προσπαθούν να εξαρθρώσουν πλήρως τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές δομές αυτού του σχηματισμού (αλλά και την κουλτούρα που τον στήριζε), που παρέπεμπαν σε μια κοινωνία πιο αλληλέγγυα. Η απόπειρα όμως για μια πλήρη επιστροφή στο φιλελευθερισμό μένει ατελέσφορη. Η αναγόρευση της αγοράς σε ιδεατό τύπο ‘σκαλώνει’ σε δομικά προβλήματα της λειτουργίας της αγοράς, που χρειάζεται τον κρατικό παρεμβατισμό (π.χ. μέσω της διάσωσης των τραπεζών) για να μην καταρρεύσει (στο ίδιο). Όπως ‘σκαλώνει’ και σε δίκτυα συμμαχίας, γνωριμίας και αμοιβαίου συμφέροντος που αναπαραγάγουν τη στενή μεταδημοκρατική

διαπλοκή επαγγελματικών πολιτικών, οικονομικών και μιντιακών παραγόντων. Άρα, γίνεται φανερό ότι συχνά η επιβίωση ενός κυρίαρχου σχηματισμού απαιτεί την ενεργό παρουσία τρόπων αναπαραγωγής της κοινωνίας που ανήκουν κατασταστικά σε έναν άλλον σχηματισμό ο οποίος, όντας λανθάνων, καλείται να ‘συνδράμει’ τον κυρίαρχο.

Συμπερασματικά, η έννοια του οικονομικο-κοινωνικού σχηματισμού αποδεικνύεται εξαιρετικά χρήσιμο εργαλείο για να κατανοήσουμε την οικονομική και κοινωνική πολυπλοκότητα του σύγχρονου κόσμου και μας επιτρέπει να προσεγγίσουμε τα υπό μελέτη φαινόμενα με πιο σύνθετο και θεωρητικά παραγωγικό τρόπο απ’ ό,τι άλλες πιο μονοδιάστατες έννοιες, όπως ο ‘τρόπος παραγωγής’ (Resnick 2013). Υπ’ αυτό το πρίσμα, στις κρυμμένες πτυχές του επιχειρηματικού και ολιγοπωλιακού καπιταλισμού λανθάνουν σήμερα τύποι αναπαραγωγής της κοινωνίας που ανήκουν σε άλλους σχηματισμούς, όπως άλλωστε συνέβαινε πάντα. Ανάμεσα σε αυτούς ανήκει και ένας νέος σχηματισμός, η αλληλέγγυα οικονομία. Φαίνεται, με άλλα λόγια, ότι η ΑΟ συνιστά αφ’ εαυτής ένα σύνολο τρόπων οργάνωσης των τύπων κοινωνικής αναπαραγωγής που ιδεοτυπικά διακρίνεται από τους υπόλοιπους. Εφαρμόζει, λοιπόν, βασικούς τύπους κοινωνικής δράσης που συνιστούν ένα άλλο ‘υπόδειγμα’ αναπαραγωγής της κοινωνίας, ικανό τόσο να συνεργαστεί όσο και να συγκρουστεί με τους υπόλοιπους σχηματισμούς, κυρίαρχους ή λανθάνοντες.

Η ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΑ ΟΟΚΟΝΟΜΙΑ ΩΣ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟΣ ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ

Πράγματι, η ΑΟ διαθέτει διακριτικά γνωρίσματα που δυνητικά την καθιστούν τόσο ένα εναλλακτικό και ανταγωνιστικό σε σχέση με τον καπιταλισμό υπόδειγμα τρόπων οργάνωσης της κοινωνικής αναπαραγωγής συνολικά, όσο και ένα σχηματισμό που μπορεί να συνυπάρξει συμπληρωματικά με την οικονομία της αγοράς. Στον άξονα της οικονομικής αναπαραγωγής, η ΑΟ ανανεώνει την ίδια την έννοια της αλληλεγγύης, στο μέτρο που θέτει το ζήτημα της δημιουργίας συλλογικοτήτων που αναλαμβάνουν οικονομικές δραστηριότητες σε σύγκρουση όχι μόνο με την κυρίαρχη οικονομική πολιτική, αλλά και ευρύτερα με τις πρακτικές της αγοράς και του καπιταλισμού. Βασικό χαρακτηριστικό της ΑΟ είναι ότι η αλληλεγγύη εισέρχεται στο σύνολο της οικονομικής δραστηριότητας και στις διαφορετικές φάσεις του οικονομικού κύκλου, δηλαδή, σε παραγωγή, κυκλοφορία, κατανάλωση και

συσσώρευση (Migliaro 2003) και δεν εμφανίζεται απλώς στα αποτελέσματα της οικονομικής δραστηριότητας (προϊόντα, πόροι, αγαθά, υπηρεσίες). Στην ΑΟ η αλληλεγγύη δεν εμφανίζεται απλώς στο τέλος του οικονομικού κύκλου, αλλά λειτουργεί στις διαφορετικές φάσεις του και μετασχηματίζει τις σχέσεις εκμετάλλευσης, κυριαρχίας και εξουσίας. Έτσι, οι άνθρωποι μπορούν να παράγουν, να κατανέμουν, να συσσωρεύουν, να διαθέτουν και να καταναλώνουν με αλληλεγγύη.

Στον άξονα της πολιτικής αναπαραγωγής, η ΑΟ χαρακτηρίζεται από μια οριζόντια διάταξη των σχέσεων και τη συμμετοχική ή άμεση δημοκρατία. Η αμεσολάβητη συμμετοχή και η αυτοδιαχείριση είναι θεμελιώδη χαρακτηριστικά της πολιτικής λειτουργίας. Σύμφωνα με τον Paul Singer (2016), η δημοκρατία συνιστά τη μεγαλύτερη αρετή της ΑΟ. Οι ίδιες οι παραγωγικές δραστηριότητες της ΑΟ διαμορφώνονται μέσα από δημοκρατικές πολιτικές διεργασίες που διαμορφώνουν εξισωτικές σχέσεις με σεβασμό του άλλου και απουσία ανταγωνισμού. Η δημιουργία αποκεντρωμένων πολιτικών θεσμών σε τοπικό επίπεδο στοχεύει στη διαμόρφωση μιας πολιτικής δημοκρατίας ευέλικτης και μικρής κλίμακας.

Η κοινωνικο-πολιτισμική και η βιο-ψυχική αναπαραγωγή στην ΑΟ σε μεγάλο βαθμό συγχωνεύονται με τους τρόπους οικονομικής και πολιτικής αναπαραγωγής. Πράγματι οι αυτόνομες κοινότητες της ΑΟ είναι ανοιχτού τύπου και τείνουν σε μια αυτο-εκπαίδευση που βασίζεται στον πειραματισμό και στην αμοιβαία εισχώρηση οικονομικής, πολιτικής, πολιτισμικής και ψυχικής δραστηριότητας. Έτσι, η κοινωνικοποίηση και η εκπαίδευση, η επικοινωνία και η περίθαλψη στην κοινότητα λαμβάνουν χώρα στην καθημερινότητα μέσω πρακτικών επανατοπικοποίησης και προεικόνισης που οικοδομούν σε τοπικό πλαίσιο εναλλακτικές σχέσεις παραγωγής και πολιτικής οργάνωσης απέναντι στα υπερτοπικά μοντέλα δράσης. Επομένως, σε ό,τι αφορά το πρότυπο της ΑΟ, υπάρχει άμεση συνάφεια ανάμεσα στα διαφορετικά επίπεδα αναπαραγωγής της κοινωνίας. Στο πλαίσιο αυτό αποδίδεται πολύ μεγάλη σημασία στις τοπικές κουλτούρες και σε μια προσπάθεια σύνδεσης της τεχνογνωσίας με τις τοπικές παραδόσεις πολιτισμικής επικοινωνίας, με απώτερο στόχο να ανανεώνονται τα πλαίσια κατασκευής της συλλογικής μνήμης της κοινότητας.

Ο τρόπος και οι σχέσεις παραγωγής του σχηματισμού της ΑΟ τείνουν να συνδυάζουν τρόπους και σχέσεις που ιδεοτυπικά ανήκουν σε μήτρες άλλων

ιστορικών σχηματισμών, όπως η αγροτική κοινότητα (αυτοδιαχειριζόμενα παραγωγικά εγχειρήματα), η μικρή αγροτική ιδιοκτησία (αυτοοργανωμένοι συνεταιρισμοί, ανταλλακτικά δίκτυα, απευθείας σχέσεις παραγωγών και καταναλωτών) και η εργατική αυτοδιαχείριση της κολεκτιβιστικής εκδοχής του κρατικού καπιταλισμού (κατειλημμένα εργοστάσια). Αυτός ο συνδυασμός, όμως, δεν επέρχεται ως αποτέλεσμα ‘επιλεκτικής συγγένειας’, αλλά μέσα από μια βαθιά αναστοχαστική επεξεργασία επιλογής, απόρριψης και κατασκευής η οποία δημιουργεί κυριολεκτικά καινούργια υβριδικά αποτελέσματα στα επίπεδα παραγωγής της οικονομίας, της πολιτικής, της πολιτισμικής διαμόρφωσης και της βιο-ψυχικής συγκρότησης.

Υπό το πρίσμα αυτό, έχει μεγάλη σημασία ότι η ΑΟ συχνά συνδέεται στενά με την αντίληψη της ‘αποανάπτυξης’, νοούμενη ως ένα αντικαπιταλιστικό σχέδιο ζωής βασισμένο στην κατασκευή δημοκρατικών, συμβιωτικών και αυτόνομων κοινοτήτων με βάση την αποεμπορευματοποίηση, την επανατοπικοποίηση της παραγωγής και της κουλτούρας, την οικολογική αντίληψη, την εγκρατή κατανάλωση (Λατούς 2008 και 2013). Δεν πρόκειται για καπιταλιστικά παρωχημένες κατηγορίες, αλλά για μορφές κοινωνικής συλλογικότητας που ιδιοποιούνται με άλλους όρους τον χώρο και οργανώνουν τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων στηριζόμενες στην εμπιστοσύνη, στην αλληλοβοήθεια, στα δίκτυα ισότιμης ανταλλαγής, στην ικανοποίηση των αναγκών (Jain 2009, Nelson 1993) και συχνά στον καταλυτικό ρόλο της γυναικείας χειραφετημένης φιγούρας (Matthaei 2015, Nelson 2008). Καλλιεργούν μάλιστα μια νέα φεμινιστική αντίληψη που αρνείται τον παλαιό ‘φεμινισμό των ίσων ευκαιριών’ ο οποίος λειτουργεί στην καπιταλιστική αγορά εργασίας και, αντίστροφα, επιλέγει να υλοποιήσει τις φεμινιστικές αξίες σε ένα κοινωνικά μετασχηματιστικό πλαίσιο οικονομικής παραγωγής, όπως είναι η ΑΟ (Matthaei 2012).

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Bagarolo, Tiziano. “Encore sur marxisme et ecologie”. *Quatrieme Internationale*. 44, May (1992).

Carson, Kevin. “Cooperative economy in Salinas”. P2P Foundation. April 2 (2010).
<https://blog.p2pfoundation.net/cooperative-economy-in-salinas/2010/04/02>
(Ανακτήθηκε 21 Νοεμβρίου 2016).

Coriat, Benjamin. 1979. *L'atelier et le chronometer*. Paris: Christian Bourgeois Editeur.

De Angelis, Massimo. “Crisis, Capital and Cooptation: Does Capital Need a Commons Fix?”. Στο *The Wealth of the commons: A world beyond market & state*, Bollier D. & Helfrich S., επιμ. Amherst: Levellers Press, 2012.
<http://wealthofthecommons.org/essay/crises-capital-and-co-optation-does-capital-need-commons-fix> (Ανακτήθηκε 19 Οκτωβρίου 2016).

Del Re, Alisa. “Produzione-riproduzione e critica femminista”. Στο *Genealogie del Futuro. Sette Lezioni per Sovvertire il Presente*, Roberto Gigi & Adelino Zanini, επιμ., 85-108. Verona: Ombre Corte, 2013.

Federici, Silvia. “Feminism and the Politics of the Commons”. *The Commoner* (2011).
<http://www.commoner.org.uk/wp-content/uploads/2011/01/federici-feminism-and-the-politics-of-commons.pdf> (Ανακτήθηκε 29 Οκτωβρίου 2016).

Germer, Claus. “A economia solidaria: Uma critica marxista”. *Socioeco.org Website de recursos comum da economia social e solidária*, Outubro nº14 - 2º semestre (2006). http://www.socioeco.org/bdf_fiche-document-3078_pt.html (Ανακτήθηκε 20 Οκτωβρίου 2016).

Gallino, Luciano. “Formazioni economico-sociali”. Enciclopedia delle Scienze Sociali (1994). [http://www.treccani.it/enciclopedia/formazioni-economico-sociali_\(Enciclopedia-delle-scienze-sociali\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/formazioni-economico-sociali_(Enciclopedia-delle-scienze-sociali)/) (Ανακτήθηκε 21 Οκτωβρίου 2016).

Giavedoni, José Gabriel. “Relación entre forma de trabajo y patrón de acumulación en el gobierno de la fuerza de trabajo”. Trabajo Y Sociedad, no.25 Santiago del Estero, diciembre (2015). http://www.scielo.org.ar/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1514-68712015000200011#notas (Ανακτήθηκε 18 Οκτωβρίου 2016).

Gibson-Graham, J-K. 2006. The End of Capitalism (As We Knew It): A Feminist Critique of Political Economy. Minneapolis/London: University of Minnesota Press.

Haenfler, Ross, Johnson Brett & Jones Ellis. “Lifestyle Movements: Exploring the Intersection of Lifestyle and Social Movements”. Social Movement Studies, Vol. 11, No. 1, January (2012): 1-20.

Hardt Michael & Negri Antonio (2012), “Declaration”. <https://antonionegriinenglish.files.wordpress.com/2012/05/93152857-hardt-negri-declaration-2012.pdf> (Ανακτήθηκε 12 Οκτωβρίου 2016).

Jain, Devaki. “Gendering the Macro-economic Sky”. Στο High-level Intergovernmental Meeting to Review Regional Implementation of the Beijing Platform for Action and Its Regional and Global Outcomes, Bangkok 16-18 November (2009). http://www.devakijain.com/pdf/jain_genderingthemacroeconomicsky.pdf (Ανακτήθηκε 12 Οκτωβρίου 2016).

Λατούς, Σερζ. 2008. Το στοίχημα της απο-ανάπτυξης. Θεσσαλονίκη: εκδ. Βάνιας.

Λατούς, Σερζ. 2013. Προς μια κοινωνία της λιτής αφθονίας. Παρανοήσεις και διαμάχες γύρω από την αποανάπτυξη. Αθήνα: εκδ. Συναδέλφων.

Marx, Karl. “Per la Critica dell’Economia Politica”. Στο K. Marx και F. Engels, *Opere Scelte*, L. Gruppi, επιμ. Roma: Editori Riuniti, Roma, 1974.

Matthaei, Julie. "Why feminist, Marxist, and anti-racist economists should be feminist–Marxist–anti-racist economists". *Feminist Economics*. Vol.2, Issue 1 (1996): 22-42.

Matthaei, Julie. “Beyond Economic Man: Economic Crisis, Feminist Economics, and the Solidarity Economy”. Paper delivered at the International Association for Feminist Economics Conference, June 2009.

Matthaei, Julie. “Da "Tina" a "Tata", l'economia solidale delle donne”. *Genere* ((12/01/2012). <http://www.ingenere.it/articoli/da-tina-tata-leconomia-solidale-delle-donne> (Ανακτήθηκε 22 Οκτωβρίου 2016).

Matthaei, Julie. “Workers, Women, and Revolution: A Marxist – Feminist Perspective on URPE (the Union for Radical Political Economics). Union for Radical Political Economics Session, “Thinking About the History of Radical Economics: Working People and the Organization of Production” Allied Social Sciences Meetings, Boston, Massachusetts, January 4, 2015.

Migliaro, Luis Razeto. 2003. *Le Dieci Strade dell’Economia di Solidarietà*. Bologna: Editrice Missionaria Italiana.

Nelson, Julie A. "Feminist Economics". The New Palgrave Dictionary of Economics. Second Edition. Eds. Steven N. Durlauf and Lawrence E. Blume. Palgrave Macmillan (2008). The New Palgrave Dictionary of Economics Online. Palgrave Macmillan. http://www.dictionaryofeconomics.com/article?id=pde2008_F000286 (Ανακτήθηκε 18 Οκτωβρίου 2016).

Πολάνυι, Καρλ. 2001. Ο Μεγάλος Μετασχηματισμός. Θεσσαλονίκη: Νησίδες.

Resnick, Stephen. (Interview with). "Overdetermination and Marxian Theory: A Socialist View of the Work of Richard Wolff and Stephen Resnick". The Socialist Party of Great Britain, (14 February 2013). <http://www.worldsocialism.org/spgb/education/study-guides/overdetermination-and-marxian-theory-socialist-view-work-richard-wolff-and-st> (Ανακτήθηκε 20 Οκτωβρίου 2016).

Singer, Paul. "The Solidarity Economy: An Interview with Paul Singer". Global Dialogue, Newsletter for the International Sociological Association, Vol. 6, Issue 1, (2016 13 February). <http://isa-global-dialogue.net/the-solidarity-economy-an-interview-with-paul-singer/> (Ανακτήθηκε 19 Οκτωβρίου 2016).

Starr, Amory and Jason Adams. "Anti-globalization: The Global Fight for Local Autonomy". New Political Science, 25, 1 (2003): 19-42.

Zibechi, Raúl. 2010. Αυτονομίες και Χειραφετήσεις. Η Λατινική Αμερική σε Κίνηση. Αθήνα: Αλάνα.

Ψημίτης, Μιχάλης. «Τα ‘κινήματα επανατοπικοποίησης’ ως επιτέλεση της αντι-παγκοσμιοποίησης: Διαυγάζοντας θεωρητικά νέες συλλογικές δράσεις και διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού». Εισήγηση στο Ι’ Συνέδριο της ΕΕΠΕ: Από τη Μεταπολίτευση στην Κρίση: Όψεις και Προοπτικές της Γ’ Ελληνικής Δημοκρατίας, Αθήνα, 18-20 Δεκεμβρίου 2014 (υπό δημοσίευση).

Ψημίτης, Μιχάλης. «Αλληλέγγυα οικονομία, ομότιμη παραγωγή, αποανάπτυξη και κινήματα επανατοπικοποίησης: Εννοιολογικοί συνειρμοί ανάμεσα σε ένα ριζοσπαστικό πολιτικό σχέδιο και στην καπιταλιστική ‘ανακατάκτηση’». Εισήγηση στο 5ο Συνέδριο της Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας: Η Ελληνική Κοινωνία στο Σταυροδρόμι της Κρίσης – Έξι Χρόνια Μετά, Αθήνα, (10-12 Δεκεμβρίου 2015): 757-768. Ηλεκτρονικά Πρακτικά με ISBN: http://www.hellenicsociology.gr/sites/default/files/praktika_5ou_sunedriou_me_isbn.pdf (Ανακτήθηκε 18 Οκτωβρίου 2016).

Psimitis, Michalis. “ ‘Relocalization and prefigurative movements’ as social networks against globalization: the construction of local alternatives to global capitalism”. Paper in the 1st International Conference in Contemporary Social Sciences: “Crisis and the Social Sciences: New Challenges and Perspectives”, (Paper 8.1), Rethymno, (10-12 June 2016). Electronic Conference Proceedings: <http://iconss.soc.uoc.gr/en/authors-information/ecp.html> (Ανακτήθηκε 29 Οκτωβρίου 2016).

Ψημίτης, Μιχάλης. 2017. Κοινωνικά Κινήματα στην Καθημερινή Ζωή: Ταυτότητα, αλληλεγγύη και προεικόνιση σε σύγχρονες ‘κοσμοπολίτικες κοινότητες’. Θεσσαλονίκη: εκδ. Τζιόλα.